

AZ OLASZ-MAGYAR IRODALMI KAPCSOLATOK JELLEMKÉPE

Régen túl vagyunk már azon, hogy az irodalmi hatásokban vagy — amint régebben mondták: kölcsönzésekben — valami adósságfélét lássunk, amely függőségi viszonyt teremt, vagy legalább kellemetlen érzést okoz a hatást «szenvedő» félnek, sőt sokszor annak is, amely a hatást gyakorolta. Az újabb irodalomszemlélet nem az adósságot, hanem a gazdagodást látja a hatás átvételében. Nem a hatást gyakorló fél fölényét érzi lényegesnek, hanem a hatást elfogadó fél helyes, dicsérendő, bár legtöbbször ösztönszerű «választását». Nemcsak az hódít, aki hat, hanem az is, aki hatást «nyer», hiszen új világ új erői nyílnak meg ezzel számára.

Ez az új felfogás, amelynek kialakításával nálunk főképp Thienemann Tivadar szerzett magának hervadhatatlan érdemeket,¹ rokonszenvesebb színben tünteti fel a hatások szervesen összefüggő rendszereinek a vizsgálatát is. Ilyen rendszer például az egy nyelven megjelent művek hatása egy más nyelven írt művek összességére. S ha ilyen problémákkal szembenézünk, akkor nemcsak azt kell kérdeznünk, mit fogadott el az egyik nemzet irodalma a másiktól, hanem azt is, hogy ez a folyamat a maga egészében milyen képet tükrözi az egyik s a másik nemzetnek s

¹ *Irodalomtörténi alapfogalmak*. «Tudományos Gyűjtemény», 105. 2. kiad. Pécs, Danubia, 1931.

egymáshoz való viszonyuknak. A gyakorolt s elfogadott hatásokból a két nemzet jellemképe rajzolódhatik ki és ez a hatáskutatásnak nem legkisebb értéke lesz.

A második világháború forгатagában a szemlélődő ember minden jelből a jövő titkát szeretné kiolvasni. Nemcsak a jelen tapasztalataiból, amelyek, mint minden emberi tapasztalat, csalfák és szűkkörűek. Hanem a sokszázados multból is, amelynek szélesebb területén az esetlegességek törvényszerűségekké nőhetnek, különösen, ha ez a terület egy nemzet íróművészeinek állandó és önkéntelen tanúskodása a nemzet ősi honvágyairól, eszményeiről és értékeiről. Ez a tanúságtétel minden «közvetlen» tapasztalatnál közvetlenebb és minden tapasztalati jellemzésnél jellemzőbb.

Ha végiglapozzuk Várady Imre nagy művét^a és hozzá olvassuk Berzeviczy Albert, Fest Aladár, Gerevich Tibor, Imre Sándor, Koltay-Kastner Jenő, Kardos Tibor, Radó Antal, Villani Lajos, Zambra Alajos és mások tanulmányait, szemünk elé kerekedik az időben az olasz-magyar szellemi érintkezések egész frontja. A XI. században hozzánk özönlő olasz egyházi hatás, a XIV. és XV. század humanizmusa, a XVI—XVIII. század sokféle olasz ösztönzései s végül a legújabb idők tervszerű olasz-magyar érintkezései e front egységesebb tagozódású szakaszai. Ha valaki arra kényszerítene bennünket, hogy a rövidség kedvéért láthatóbbá és egyszerűbbé testesítsük a kapcsolatok gazdag bonyolultságát, Szent Gellért szobrát állítanók a sor élére, míg körülötte Boldog Mór és a tatárjárást panaszló Rogerius mester mellékalakjait emelnők ki. Szent Gellérttől jobbra, megfelelő távolságban Mátyás király és Janus Pannonius körül a korai s a kései rinascimento nagyjai foglalnának helyet, köztük Bonfini és Vitéz János, de természetesen Zsámboky János, Dudith András s a többi «késő» humanistáink is. Aztán Balassi Bálint és Bornemisza Péter, a magyar Boccaccio-utánczók, Pázmány és a magyar ellenreformátorok közül Zrínyi Miklós alakja magasodnék ki, mint harmadik homlokzat-hordó szobor. A negyediket, Csokonaiét az olasz rokokó rózsafüzéres angyalputtói táncolnák körül s e füzérek körülfolynák Metastasio, Marino és az olasz komikus eposzírók aranyba vésett nevét. Ha folytatni akarók ezt a befejezhetetlen szoborsort, a távolban Arany János gigászi alakja merülne fel a «Megszabadított Jeruzsálem»-re s az «Örjöngő Loránt»-ra szögezett szemmel, még távolabb a Tormay Cecilé, Babits Mihályé. De itt már a tömegbe veszne a két fehér főalak ; csak azt látnók,

^a *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*. Roma, Ist. per l'Europa Orientale, 1933—34.

hogy a szoborsor vonala töretlen s valami, innen meg nem állapítható, biztos cél felé irányul makacsul.

A honfoglalástól s az első kalandozásoktól kezdve napjainkig nem szakad meg ez a vonal. S ahol ritkásabb, a XIX. században, ott a politikai kapcsolat vonala erősíti, a risorgimento legendás évtizedeiben. De a politikai kapcsolat nem egyoldalú, nem kizárólagos. S ez nemcsak a XIX. századra érvényes fontos ismertetőjele ezeknek az érintkezéseknek. A két nép sohasem igyekezett egymás meghódítására s közös határuk alig volt. A XIX. század derekáig Itália nem egységes; vele szemben egy területében csaknem mindvégig változatlan nemzeti állam áll, amelynek azonban más a gondja, mint hogy beleessen a nyugati nemzetek közös kelepchéjébe: fényes és eredménytelen itáliai hadjáratok ábrándjába.³ Ugyanez a hátsógondolatnélküliség jellemzi a két nemzet szellemi kapcsolatait. Ezért nem emel soha senki egyetlen hangot sem az olasz kultúra hatása ellen, mint a franciáknál, ahol Du Bellay és annyian mások féltik a nemzeti jelleget az olaszosság divatjától. Nálunk is az idegen módi ellen folyó küzdelem szinte egyedül csak az olasz befolyás frontjára nem terjed ki, mert ez nem makacs és nem «veszélyes», hiszen politikai lendület nincsen benne.

Eppen ezért mindjárt azt is hozzá kell tennünk, hogy az olasz hatás mindig inkább korszerű, önmagától adódó, adminisztratív és politikai pártfogásra nem szoruló befolyás. Szent István és keresztény utódai honnan várhatták volna természetesebben a keresztény tant minden irodalmi apparátusával együtt, mint Rómából vagy legalábbis Itáliából? S ha igaz is, hogy Nagy Lajos prerinascimentóját, Mátyás humanizmusát olasz rokoni kapcsolatok is előmozdíthatták, még igazabb, hogy ez csak siettette a folyamatot, mert a magyar nagyhatalom, az európai kultúra mindig meleg fészke nem lehetett volna el a renaissance nélkül és miért kereste volna azt másutt, mint ott, ahol első kézből vehette?

Más esetekben az írók egyénisége vagy a műfaj érdeke simította el az utat az olasz befolyás előtt. Lehetett-e Zrínyinek szerencsésebb ihletője, mint az a Machiavelli, aki, mint ő, egy balszerencséjével és emberi önzéssel oly verejtékezve küzdő államot akart talpra erőszakolni? Az alföld puritán sivárságában színházi fény és égi zene után vágyódó lángelme hol találhatott volna olyan tökéletes kielégülést, mint a Bécsben trónoló, operaszerző papköltő, a «poëta caesareus» verseiben vagy Marino lovagnak minden földi bajt fitymáló, lenge képjátékaiban? A magyar költők

³ Nagy Lajos hadjáratának más, komolyabb indítóoka van, mint a «Drang nach Süden».

kétszáz éven át érzik parancsoló szükségét a hősköltemény felújításának s Zrínyitől Aranyig az olasz regényes eposz törzséről vágnak hozzá oltógallyat. Minden más megoldás eredménytelen lett volna.

Ha most a hatások főszálait húzzuk ki a gombolyagból, Itália a mi számunkra a kereszténység, az antik-kultusz, az életet megbecsülő, szép individualizmus,⁴ más szemszögből nézve a zene és a mese forrása. Hogy nekünk erre volt szükségünk, éppoly jellemző ránk, mint ahogy jellemzi olasz barátainkat, hogy ezt olyan fényes minőségben és lenyűgöző mennyiségben adhatták nekünk.

Középkori irodalmunk olasz írók — Szent Gellért és Boldog Mór — latinnyelvű műveivel kezdődik; a kultúránkat építő szerzetesrendek közül Assisi szentjének ferencesrendje, de már sokkal előbb a legrégebbi rend: a bencéseké s jóval később a talán legmagyarabbá vált rend: a piaristáké olasz gyökerű. A louvaini Mária-siralmat olasz dömés-kolostorban írta egy magyar szerzetes. Ám a magyar nemzetnek nemcsak a középkorban van szüksége teherbíró, szilárd kereszténységre, de mind e mai napig. Az természetes, hogy a katolikus ellenreformáció fegyvereit Rómában találják meg Pázmány és rendtársai, s Rómából, illetve Észak-Itáliából kel útjára a barokk lelkület és a barokk építészet. De az már jellegzetes, hogy Olaszország adja a protestáns hitében erősödő Erdélynek a socinianizmus tanait és első apostolait.⁵ S ha ettől el is tekintünk, a kereszténységnek azok a változatai, amelyek olasz eredetűek, oly gazdag árnyalásúak, hogy újra meg újra érdeklődést kelthettek s a vallásos igényt mindig korszerű lelki táplálékkal elégíthették ki. Az olasz ember írói és művészi érzéke is szerencsésen tevékenykedett ebben. Dantétól Papiniig hosszú a sor...

De az olasz jellemnek egy másik vonása is hozzájárult ahhoz, hogy az olasz vallásos és erkölcsi hatás könnyen átvehető legyen s hogy éppen a magyar vehesse át könnyű szívvel. Az olasz a természetet és az embert egymástól el nem választható, barátságos egységben látja és pontosan rajzoló, tiszta tekintettel figyeli meg. Ég és föld a lehetőség legszélső határáig összeolvad szemléletében. Szereti az életet, a fényt, a színt, a formát, az anyagot és szereti az eszményt, a mennybe vezető utat, a csodát. Képein is, de hétköznapi életében is összefolyik a kétféle érzés, amit ő így nem is igen érez kétfélének. Giuseppe Toffanin és Luigi Russo, ámbár ellenkező párton, nyilvánvalóvá tették, hogy az olasz

⁴ A dinamizmus bonyolultabb kérdését itt nem vetjük fel.

⁵ Egy lelkes és jeles pedagógusunk szerint a református iskolák növendékei-

ket legcélszerűbben a római irodalommal nevelhetik eszményi református magyarokká...

humanisták pogányság-kultusza és keresztény hite ritkán ütközött össze tragikusan.⁶ A nemzeti élet egészét átalakító Mussolini békét teremtett a pápasággal, hogy az olasz ember földi életét és földöntúli érdekét olasz szellemben egyeztesse. A több változatú (illetve a középkor elején különböző mélységű) kereszténységben élő magyar nemzetnek is meg kellett oldania ellentéteit úgy, hogy Krisztushoz való viszonya sérelmet ne szenvedjen s nyugalmas csillagként ragyogjon az ő örök harcai fölött. S azok a jellegzetes formák, amelyekbe a nálunk megtelepedő külföldi szerzetesrendek magyar földön ömlöttek, nemcsak az emberi alkalmazkodás szép példái, hanem talán nem egyszer az olasz életszemlélet és életszeretet sikerei is.

Az olasz nagyrabecsüli az élet hordozóját: az egyes embert. Nem érti meg az olasz lelket az, aki az izmusok mérlegén akarja megmérni. Az európai áramlatok olasz földön olyan gyökeresen átalakultak, hogy alig lehet felismerni őket. Az olasz romanticizmus csak egyike a kiáltó példáknek; a realizmus, a «l'art pour l'art»-elmélet s sok más irányzat sorsa támogatja ezt a példát. De az olasz individualizmus nem szűk és nem önző, hiszen az élet szépségéhez elengedhetetlennek tartja az eszményt, az áldozatot, a mások boldogságát is. Petrarca nem egyszer talált nálunk teljes zengésű visszhangra. Nehéz idők, szinte állandó elnyomatás és veszély kifejlészthettek ugyan az olaszban valami átmenti bizalmatlanságot és furfangot, de a lelke mélyén mindegyik idealista, aki realizmusát és gyakorlati érzékét mindig az idealizmus örömmel vállalt szolgálatába hajthatja. Talán az vezeti félre az olasz nemzetkép külföldi rajzolóit, hogy Dante nemzetének nem minden írója misztikus és nagyon kevés föllengzős: idealizmusa olyan csillag, amelynek nagyobb a magja, mint a gőzköre.

Az idealista magyar árnyalatokban eltér ugyan az idealista olasztól, de ő is individualista lényegének teljes fenntartásával az, — éppen azért idealista, mert e nélkül nem érezné jól magát s életének nem volna értelme. A különbségeket a más természetű harcok és szenvedések is magyarazzák. Mi egy szélesre nyílt európai térben védelmezhattük a kereszténységet és hazánkat; ők nagyon sokszor egy-egy várost s annak szűkebb érdekeit képviselték, s így a közösség fogalma, amely az egyénnel szembeszegült, más természetű lett, mint a mi közösség-fogalmunk.⁷ De a risorgimentót előkészítő évtizedektől fogva ez a különbség is elenyé-

⁶ Nem véletlen, hogy a kereszténység-pogányság harmonizálásában az olasz kultúrájú Tormay Cecil ment a legmesszebbre.

⁷ Érdekes összehasonlítani ebből a szempontból Machiavellit és Zrínyit.

szett s ma a két nemzet individualizmus-kollektivizmus mérlege úgy-
szólván teljesen azonos.

Ennek a mérlegnek két serpenyőjében fekszik s egyensúlyt tart a két nemzet antik-kultuszának egyéni és közösségi súlya is. Itália nemcsak a keresztény Rómát jelenti, hanem az antik Rómát is. Ha nyelvében nem is,⁸ honvágyaiban leglatinabb népe Európának a magyar, aki Horatius, Vergilius, Cicero és a történetírók alapos ismeretében szorítja szívére Rómát. Természetesen ez is csak egyik «metszete» a teljes, eleven Rómának: a *római jellem*, amelynek kialakításán Magyarország annyit munkált, mint akár a francia forradalom, csak békésebb eszközökkel. A Horatius Coclesek, Mucius Scaevolak, Brutusok, Gracchusok, Catok sorsában különösen ez a kettő vonzza a magyar író: a közért való élés, s ennek legcsattanósabb formája: a hős áldozata. Így egyetlen képletben egyesülhet individualizmus (a tragikus vagy másmilyen hős az egyszeri, utánozhatatlan ember) és kollektivizmus (mindent a közért!). Az egyik magára öltheti a szép gesztusok egész ornátusát s megzengetheti a megható szavak egész harangjátékát; a másik a rend, fegyelem, önfeláldozás utolérhetetlen leckéit adhatja az ámuló utókor-nak. Esztétikus és etikus látványt, az élet és a politika művészetét.

Ezen túl már alig is mondhatunk többet, — legalább olyasmit nem, ami benne ne volna az eddig mondottakban. A szép élet kedvelőinek mesére és zenére van szükségük, de a hőst is mesék érlelik és zenélő vers szárnyaltatja. A széphistóriák óriás százaléka Boccaccióban gyökerezik, ha latin közvetítéssel is jut a magyar írókhoz. De Mikes és Jókai is hű tanítványai a novellának. S ezek az olasz novellatémák nálunk is arra vannak hivatva, mint Angliában, hogy a legnagyobb író-művészek eljövételét böjtölgék ki és új meg új szimbolumleplet váltsanak.⁹ Az olasz epika tündéri és mesés elemeit pedig mindvégig szívesen érezte rokonnak a mesélő és tündérpálcára szoruló magyar. Annyi más közt csak Toldira és Árgirusra essék egy-egy tekintetünk.

Az élet józan megfigyelése és az, hogy az élet és a játék szétboncolhatatlanul összekeveredett, az olasz irodalomban ősi törvény, amely a reformáció korának Padovában tanuló ifjait¹⁰ az utcai komédián át éppúgy meghihleti, mint Pirandello XX. századi magyar bámulóit. A szín-

⁸ Valamikor a magyar Európának legdeákosabb népe volt. L. *La latinità della cultura ungherese* c. tanulmányunkat (Napoli, Ist. per l'Europa Orientale, 1938—XVI) s újabban NAGY ARTÚR cikkét («Debreceni Szemle», 1942 okt.), amely Sografi egyik vígjátékalakjáról, Valter

magyar tisztról szól. Ebben a magyar katona latin mondatai enyhén és rokonszenvesen nevetésre ingerlők.

⁹ L. *Európa és a magyar irodalom* (Bpest, 1942) 77. skk. ll. és jegyzetek.

¹⁰ Sztárai.

padi realizmus és a színpadi játékszerűség vagy meseszerűség összeférése teszi lehetővé a sok «drámai költemény» megszületését nagyjaink tolla alatt és azt, hogy mégis a deszkákra jussanak. Az olasz és a magyar drámaíró tudja, hogy a játékos elem éppúgy nem árt a realista megfigyelésnek, mint ahogy a földtől elrugaszkodó lendület sem teszi lehetetlenné, hogy a magasból még világosabban né lássuk a földi dolgokat...

És «Dalhon» magyarjai¹¹ ezért értik meg korán a kantáta és az opera jelentőségét, amely nem műfajonkívüli irodalom és nem alsóbbrendű irodalom: a pompakedvelő magyar és a zenélő magyar átlát a librettó viszonylag igénytelen szitáján, amely mögül a legmagasabb vágyak égi-földi fénye szűrődik: égi pompa aranygépezete lebeg a vox humana szárnyain.

Ahogy lassan előre haladtunk, egyre fokozódott az az érzésünk, hogy mindahhoz, amit olasz rokonától kapott, a magyar is mindig tett hozzá valamit. Legtöbbször valami lényegeset.

Az Itáliából folyton áradó kereszténységnek az érte küzdő magyar irodalmában is állandóbb medret biztosított. Keresztényisége egyénibb és komolyabb lett; több benne a felelősség és a büntudat keresése, mint bármely más nép kereszténységében. Dantenk ugyan nincs — melyik nemzetnek van?! —, de a Dantéhez legközelebb jutott Arany János a középkoron túl is a vallásos lélek egész felelősségét éreztetni tudta és misztikaellenes környezetben egészen átértette a dantei szellem csodáját. Nincs nemzet, amely, ha hazájára gondol, annyiszor kulcsolja kezét imádságra vagy szorítja össze meaculpázásra.

Bár Róma a legjogosabb örököse a római szellemnek, a magyar nemzet a «választott rokonság» talán még szentebb jogán alakítja ki magának római eszményvilágát. A római történelmet egyidőben jobban ismerte, mint hazája történetét, amelyet egyébként olasz humanista történetíró művéből olvasott legszívesebben. A római költőnek nemcsak gondolatait vette át, de ritmusát is, amit csak az ő nyelve, a magyar tehetett ily diadalmasan magáévá. Berzsenyi ismerete nélkül nem lehet ismerni az újkori Róma-eszmény egész lényegét, amelyhez a forma is úgy hozzátartozik, mint a Duce gondolataihoz aforisztikus ékesszólása.

Az individualizmus, a szép élet megbecsülése terén a magyar irodalom egész sor új árnyalattal egészíthette ki azt, amit az olasz testvértől kapott. Itt csak a végvári élet küzdelmes szépségeire vagy a Vörösmarty-féle

¹¹ *Comico-tragoedia* (Kastner); Csokonai, Versegly stb.

bordal filozófiájára utalunk annyi más helyett.¹² A magyar ember esztétikai világnézete még az olasz olvasó számára is ad eredetét.

Ugyanígy megkereshetnők a meseittas magyar fantázia vagy a muzsikás magyar vers többleteit, ami mindezzel együtt megmutatná, hogy az olasz hatás fővonalai egybeesnek a magyar jellem fővonásaival. S ez természetes és mégis boldogító tudat mind a két nemzet számára.

Az érdeklődés, amellyel a mai olasz ember a magyar irodalom felé fordul, éppen ezért jellemzi az olasz lelket is. Legnagyobb hatása odalent a magyar regénynek és a magyar drámának van s mindjárt hozzávehetjük a magyar zenét is. De a mese és a zene nem magyarázza meg egészen ezt a sikert. Az ember és az élet símogató megfigyelése¹³ tetszik az olasz olvasónak az egyik s a másik műfajban is, s — ez talán majd később igazolódik még teljesebben — az is, hogy a magyar irodalom vallásos és esztétikai alaptörvényei kérlelhetetlen törvényszerűséggel érvényesülnek világi és realiztikus anyagon is. A két nép tudata mélyén lefényképeződik az irodalmi művekben is érvényesülő hasonló jellemképük s ez bont le minden akadályt egymás irodalmának megbecsülése előtt. Ez az olasz-magyar irodalmi kapcsolatok minden napi politikán túlmenő, örök jelentősége.

HANKISS JÁNOS

¹² L. *A magyar géniusz*. Bpest székesfőváros kiad., 1941. I. fej.

¹³ A pásztori költészet «realizálódásáról» 1. *Európa és a magyar irodalom* 144. l. stb.